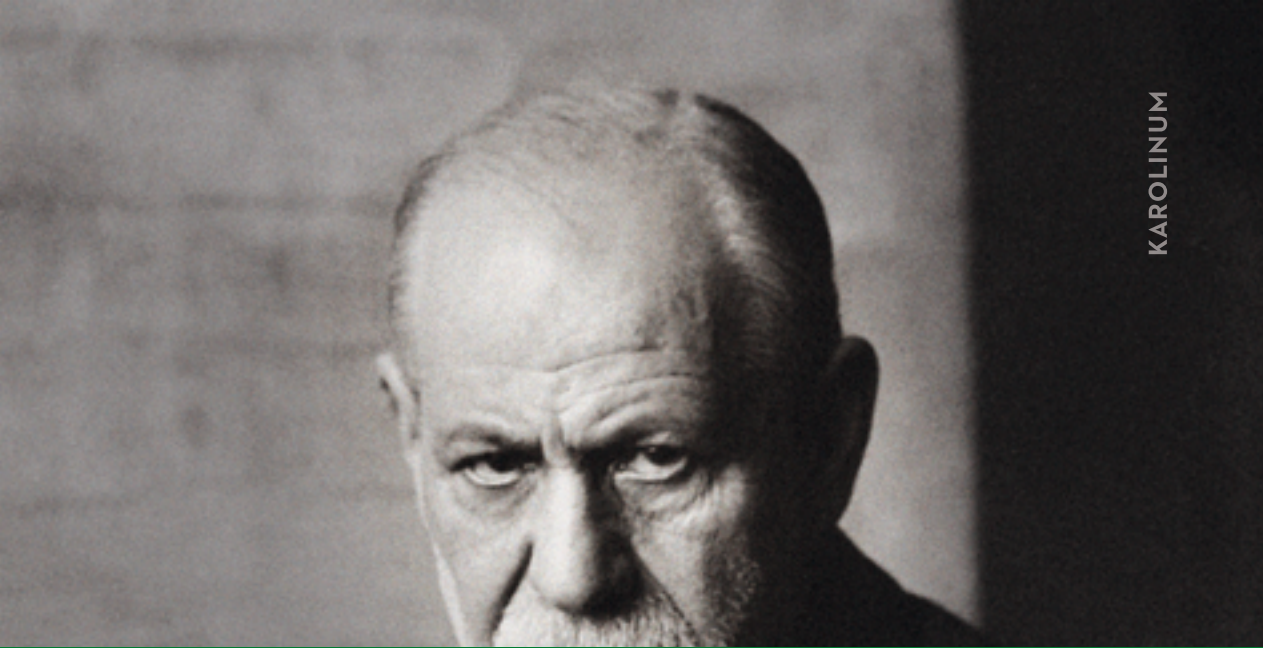
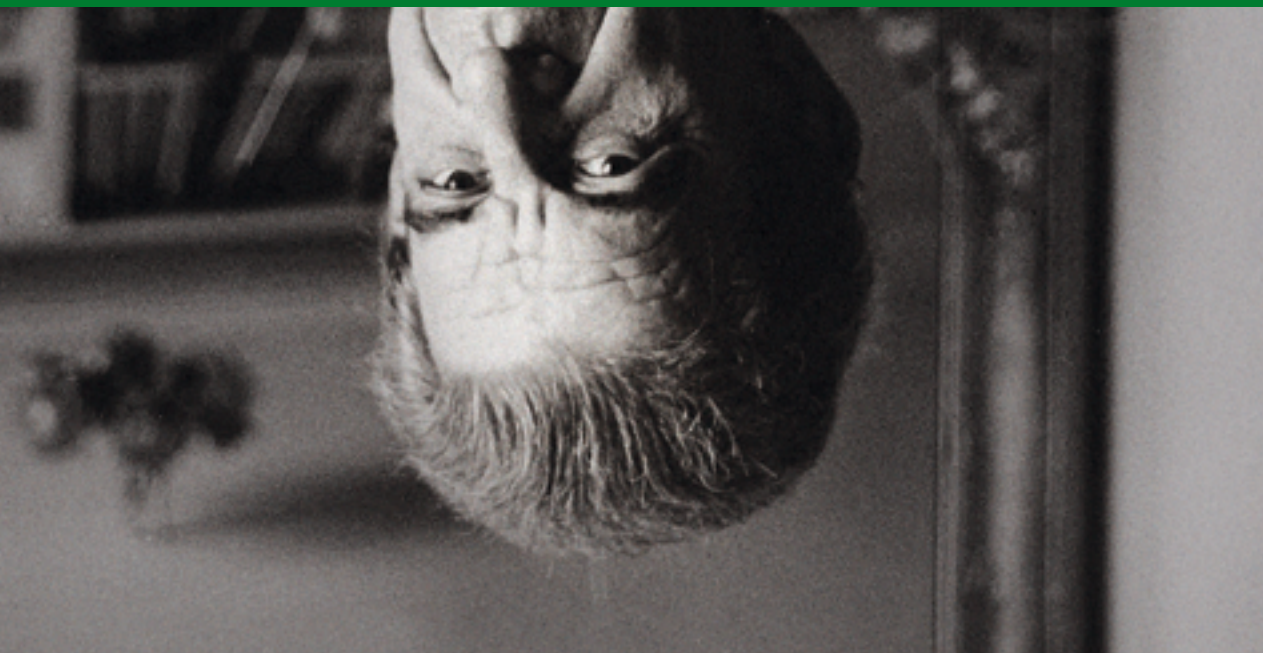

MILOŠ KUČERA

**INJEKCE IRMĚ
A INTERPETAČNÍ DELIRIUM
V PSYCHOANALÝZE**

Injekce Irmě
a interpretační delirium v psychoanalýze

Miloš Kučera

Recenzovali:

doc. Mgr. Josef Fulka, Ph.D.

Mgr. Tomáš Puškárik

Vydala Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum

Praha 2025

Redakce Dita Křišťanová

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2025

© Miloš Kučera, 2025

ISBN 978-80-246-5888-9

ISBN 978-80-246-5915-2 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Heleně

OBSAH

Úvod	9
Původní kniha	13
1. Chybné úkony („Signorelli“)	18
2. Vtipy („famillionář“ a „zlatý vůl“)	27
„Pravá“ kniha	39
1. Sen <i>Injekce Irmě</i>	41
1.1 Freudova expozice snu <i>Injekce Irmě</i>	41
1.2 Vsuvka: můj „nezávislý“ výklad	43
1.3 Freudův výklad	51
1.4 Komentář k Freudovu výkladu	61
1.5 Interpretace Jacquesa Lacana (1955)	67
1.6 Interpretace Erika H. Eriksona (1954)	81
1.7 Komentář k Eriksonovu a Lacanovu výkladu	101
2. Atmosféra v psychoanalýze	111
2.1 Freudovy dopisy W. Fliessovi	111
2.2 Vsuvka k teorii bisexuality	118
2.3 Závěr historie korespondence a teorie svedení	121
2.4 Massonův <i>Útok na pravdu</i>	124
2.5 Vědecké zájmy Wilhelma Fliesse	146
2.6 Freudovo období s Fliessem	150
2.7 Kauza „Weininger“	159
2.8 Freudovo a Breuerovo vs. Weiningerovo pojetí hysterie	162
2.9 Freudovo pojetí ženy a Lacanova etika sexuálního aktu	166
2.10 Rozchod Freuda s Fliessem	171
3. Návrat k <i>Injekci Irmě</i>	174
3.1 Historiografie zrodu psychoanalýzy dle Didiera Anzieu (1959)	174
3.2 Interpretace <i>Injekce Irmě</i> Didierem Anzieu	177
3.3 <i>Injekce Irmě</i> intersubjektivně dle Roberta C. Colina (2007)	194

3.4 Vsuvka: sen „Zavřít oči (oko)“	198
3.5 Návrat k „intersubjektivitě“ snu	205
3.6 Vsuvka: Freudův sen „Důstojnický sbor posílá peněžní částku“	210
3.7 Freud jako „velký muž“	217
3.8 Komentář k „intersubjektivitě“	219
4. „Pupek“, „Hořící dítě“ a probuzení	223
4.1 „Pupek“ a thallus – falus	223
4.2 Lacanovo pojetí „pupku“	229
4.3 Slavná 7. kapitola „K psychologii snových postupů“	234
4.4 Vsuvka: Rilkovo „kořání“; „pupek“ v poezii	241
4.5 Vsuvka ve vsuvce: snové myšlenky vs. snové přání na příkladech	247
4.6 Návrat k Rilkovi, s přivedením Wittgensteina	260
4.7 Experiment	265
4.8 Návrat k 7. kapitole <i>Traumdeutung</i>	271
5. Druhy probouzející interpretace v lacanismu	276
5.1 Vsuvka: Lacan explicitně k „celkovému probuzení“	283
5.2 „Lacanovská“ interpretace	286
5.3 Vsuvka: rozkoš ze šifrování	292
5.4 Pokračování „lacanovské“ interpretace	294
5.5 Básnická interpretace u Lacana (J.-A. Miller)	296
5.6 Vsuvka k ne-smyslu či k efektu „díra“	311
6. Život v deliriu	313
6.1 Interpretační delirium (P. Sérieux a J. Capgras a další autoři)	313
6.2 Všeobecné delirium a obec bez otce (J.-A. Miller)	319
Příloha: Obsah knihy Otto Weinnergera <i>Geschlecht und Charakter</i> (Pohlaví a charakter)	332
Abstract	339
Literatura	342

ÚVOD

Tato kniha se původně měla jmenovat *3× Freud*. Zamýšlel jsem s ní doplnit jeden svůj předchozí text o Freudově díle, a sice *Pud u Freuda* (2017). V něm jsem se nevěnoval Freudovým spisům před *Třemi pojednáními k teorii sexuality* (původně 1905–1924), spisům, někdy nazývaným „technické“: jde o *Výklad snů* (původně 1900), o *Psychopatologii všedního života* (původně 1904) a o *Vtip a jeho vztah k nevědomí* (původně 1905). Mínil jsem je nyní komentovat, a jak to někdy dělám¹, i s uvedením interpretace mnou oblíbeného a současně obtížně snášeného Jacquesa Lacana.²

Všechny tyto tři Freudovy spisy, nejen ten prostřední, se týkají lidských projevů, které jsou zažívány a produkovány během všedního života všemi lidmi (vtipy, pravda, každý nevymýšlí, ale téměř každý se jim směje).³ Všechny tři práce se proto hodí k tomu, aby se jejich prostřednictvím laikům nebo i těm, kdo mají Freudovo učení získané ze sekundárního podání, přiblížilo ono nyní pomocí podrobného zaznění ukázek z jeho původních textů.

K prezentaci Freudových vlastních textů v co největší podrobnosti jsem totiž plánoval využít toho, že každá ze zmíněných tří knih obsahuje zvlášť vyčleněný jakýsi vzorový příklad či *Muster* jevu a jeho interpretace. Pro sny je to Freudův vlastní sen, jemuž budu říkat *Injekce Irmě*, pro každodenní chybné úkony je to Freudovo nevybavení si jména malíře fresek Signorelliho, pro vtipy pak jeden vtip, jenž učinila Heineho postava Hirš-Hyacint neologismem „familionárně“.⁴ (Proto i onen zamýšlený název *3× Freud*.)

Mělo se tedy začít dílem, které je časem svého zrodu i svým významem prvotní, *Tramdeutung* čili *Výkladem snů*.⁵ Zde se ovšem ukázala řada překvapivých věcí. A to už ze strany Freuda, během své autoanalýzy snícího a inter-

1 Viz mou knihu „Freudův ‚malý Hans‘ (lacanovsky)“ (2021).

2 Citace z hlavních Lacanových textů, tj. z jeho *Séminaires* (nebyly publikovány chronologicky), budu v celé knize uvádět např. jako Lacan, *Séminaire III* nebo *Seminář III*, případně jen Lacan III.

3 Předchozí „pud“ patří do všedního dne bezpochyby také, ale jen svými projevy; je to metapsychologická konstrukce.

4 Ze strany spisovatele Heineho jde o vtip, ze strany Hirše-Hyacinta spíše o chybný úkon. Už to nám naznačuje, že sémiologické strukturování je u obou jevů totožné a ostatně totožné s tím, které lze nalézt i u snu. Freud ho všude nazývá „prací“ (prací nevědomí).

5 Jako *Traumdeutung* budu v textu označovat německé vydání (z r. 2013, viz Literaturu) nebo moje překlady z něj; jako *Výklad snů* nebo jen *Výklad* pak publikovaný český překlad, většinou ten O. Vochoče z Freudových Sebraných spisů 2/3.

pretujícího svůj údajně vzorový sen. Byl to každopádně první sen, který se Freud rozhodl pořádně analyzovat a kde také díky svému výkladu došel ke stanovení smyslu snu, k jeho funkci: představit, halucinačně zobrazit *splnění přání*. Současně ale Freud na jednom místě tvrdí, že výklad nedovedl dost daleko⁶ a bezprostředně, po pomlčce, se odvolává na jakýsi „pupek“: zavádí obraz, jemuž není snadné porozumět.⁷ Tak který z těchto dvou výroků vlastně platí? Že by Freud mohl pokračovat, ale raději nebude⁸, nebo že se pokračovat nedá kvůli principiální neprobádatelnosti či bezednosti snu? Nebo tyto výroky v rozporu vůbec nejsou, protože je za nimi nějaká strukturální textologická představa, že je sice možné interpretovat dál a dál, ale všechny možné asociace už do smyslu snu nepatří (*dost bych se odchýlil*)?

To je nejpravděpodobnější. Ale na druhou stranu lze při pouhém „dense reading“ textu (a dokonce bez znalosti konkrétních údajů z biografie snícího v dané době) dojít k řadě zřejmých významů, ve snu obsažených, ale Freudem neuvedených. On sám ostatně na závěr svého rozboru uvedl: „Znám i místa, z nichž je možné vyjít při sledování dalších myšlenkových souvislostí; avšak jisté ohledy, které je u každého vlastního snu třeba brát v úvahu, mi brání v další výkladové práci.“ (*Výklad snů*, 137) A dodá, že kdo chce být upřímnější, ať si to zkusí.

Nic proti, *decentnost* je cenná vlastnost. Na stejné dilema narážejí běžně i etnografové, historici nebo i spisovatelé románů (kteří se někdy bojí po publikaci vrátit se třeba do vesničky, kterou poznali zevnitř a v které se jim lidé svěřovali, abych tak řekl, bez „informovaného souhlasu“). Nazvěme tento „intersubjektivní“ problém dimenzí „přenosu“ a „proti-přenosu“, což jsou pojmy používané pro osobní vztahy mezi analytikem a analyzandem (analyzovanou osobou), pro soukromou situaci ve dvou. Tam ovšem panuje záruka, že ke zveřejnění třeba snu a jeho smyslu nedojde⁹, a upřímnost snícího by mohla a měla být co největší. Jenže jak se chovat v případě Freudových snů, jimiž se psychoanalýza zakládala? Mají se interpretovat dál „za autora“, „nad autora“? Za autora, který je symbolickým Otcem všech psychoanalytiků? A už se dostáváme, velmi schematicky a nadneseně řečeno, do tematiky Oidipa, lásky k otci otce, soupeření bratrů před otcem, zabití otce, toho šéfa prehis-

6 „Tuším, že výklad tohoto úseku není dotažen dost daleko na to, aby se dal sledovat veškerý skrytý smysl. Kdybych pokračoval ve srovnávání těch tří žen, dost bych se odchýlil.“ (*Traumdeutung*, 129)

7 „Každý sen má přinejmenším jedno místo, na kterém je neprobádatelný, něco jako pupek, jehož prostřednictvím souvisí s nerozpoznaným“ (můj doslovný překlad); „V každém snu je ale spoň jedno místo, kde je bezedný, jakási pupeční šňůra, kterou souvisí s nepoznaným.“ (*Výklad snů*, 128) – vidíme, že zde si už překladatel O. Vochoč pokoušel udělat jasno a začal kreslit nějaký obrázek, kde se směřuje šňůrou do jakési studny (vůbec to nemíním zesměšňovat).

8 Jednou z těchto srovnávaných žen byla jeho manželka, jak sám Freud uvedl.

9 Leda v rámci anonymizované kazuistiky; ale i takové jsou v současnosti stále ohroženější podáním žaloby klienta.

torické tlupy ..., tj. do situace, která je podobná té psychoanalytické, ale je současně veřejná.

Existují tedy dva druhy limit pro předpokládanou vědeckou „pravdu“ či „správnost“ výkladu snu. Ta první je ona s „pupkem“, sémiologická či textologická, kde nelze jen tak jednoduše akceptovat, že správnost výkladu snu se automaticky kryje s nějakou „úplností“, s nalezením všeho, s tím, na co by sen mohl činit nějakou narážku. Ta druhá spočívá v „intersubjektivní“ valenci výkladu, zkráceně v „přenosu“. Obě ty linie se pak v after-life snu *Injekce Irmě* proplétají. *Jejich proplétání v podobě všeobecného „interpretačního deliria“ paranoického rázu pak představuje hlavní obsah této knihy.*

Při zkoumání *Injekce Irmě* se mi tedy stalo jasné, že onu téměř popularizační knihu 3× *Freud* nenapíšu. Popularizační či osvětovou v tom smyslu, že by didakticky a nerozporně představila Freudovy „technické spisy“ téměř až do podoby příručky, jak rozebrat sen svůj nebo někoho jiného, vyložit chybný úkon či ocenit vtip. Místo toho vzniklo cosi jako průjezd po jedné trase z mnoha tras metra městem Velká Psychoanalýza¹⁰ se zastávkami na sérii stanic, kde bylo ovšem kvůli výlukám neustále přestupovat.¹¹

Během tohoto průjezdu narazíme i na další formace nevědomí, než jsou sny, a sice i na chybné úkony, vtipy, symptomy. I z toho důvodu jsem se nakonec rozhodl, že přece jen na začátek této „nové“ či „pravé“ knihy o Freudových technických spisech představím stručně ony dva příklady, které dal Freud do čela „Psychopatologie všedního života“ a „Vtipu a jeho vztahu k nevědomí“.

¹⁰ Je pravda, že toto metro projíždí opakovaně stanicí „Lacan“, kde nakonec také zastaví ve vozovně.

¹¹ Chtěl bych k tomu dodat, že postup této nové či „pravé“ knihy není uspořádán podle nějaké didaktické logiky; pokud se nějaká přesto ustavila, nebyl to úmysl. Řazení odráží přesné pořadí, jak jsem do problematiky v průběhu několika roků vnikal.

PŮVODNÍ KNIHA

Uvedme předem, že všechny tři každodenní jevy (sny, chybné úkony a vtipy) jsou tzv. *formacemi nevědomí* (byť vtipy jsou vědomě konstruované¹²). Nevědomí se projevuje ve všedním životě samozřejmě i jinak: náruživým koníčkem, volbou povolání, výběrem partnera, fanděním vybranému idolu, nutkavým rituálem, speciálně zaměřenou tvorbou, inhibicí nějaké činnosti nebo naopak až zázračným talentem pro ni atd.¹³ Nicméně ony tři zmíněné formy jsou krátké zprávy, jakési SMS, jejichž společnou vlastností je, že mají nápadný charakter nějakého *nesmyslu* nebo *omylu*, zkrátka *selhání*. Sny nám jsou nesrozumitelné, chybné úkony jsou úlety, které by člověk nejraději vzal zpět, a vtipy jsou tak nesmyslné, že se jim musíme smát.

Možná by šlo tyto rysy nečitelnosti a nerozumnosti dát pod společnou rubriku „šifrování“. Nedostáváme běžné SMS, ale zašifrované. Proč jsou zašifrované? Asi kvůli nějakému despotovi, jehož říši sloužíme. Normální zprávy by k nám jeho cenzura a kontra-špionáž nepropustily, a tak naše nevědomí musí šifrovat. Tomu šifrování se u Freuda říká „práce“: „Traumarbeit“ u snu, „Witzarbeit“ u vtipu. „Práce“ jsou to ve svých dvou hlavních postupech stejné: „Verdichtung“ (zhuštění, přirovnávané k metafoře) a „Verschiebung“ (přesun, přirovnávaný k metonymii).¹⁴

Už toto přirovnání s despotou naznačuje, že ony zašifrované zprávy jsou nějak když ne přímo revoluční, tak aspoň *subversivní*. V tom jsou nesmírně *cenné* na rozdíl od běžných, nevybočujících „informací“. Třeba o varování pomoci chybných úkonů se ví od pradávna: když máte někam jít a cestou několikrát zakopnete, tak tam raději nechodte – nechce se vám tam. Sny jsou u Freuda „královskou cestou do nevědomí“ a řada psychoanalytiků si svoje sny zapisuje a rozebírá; dělají to i umělci, ale ti často pro zdroj inspirace. Svoje sny si někdy vyprávějí i partnerské dvojice, někdy patrně v naději na komunikaci dvou nevědomí: manželce může třeba připadat, aniž si to uvě-

12 Podle Freuda ale za účasti nevědomí.

13 Nevědomá determinace je tak mocná a univerzální, že nejsme s to říct náhodně ani něco tak zdánlivě neutrálního, jako je číslo. Proto se k tomu musela vytvořit matematická procedura tvoření náhodných čísel. Viz také problematiku našich hesel a jejich luštění hackery ve thrillerech.

14 Toto přirovnání provádí Lacan, jak uvidíme později. Sám R. Jakobson, který je v této oblasti metafor a metonymie jedním z nevlivnějších autorů, spatřuje jejich místo u Freuda jinde. Viz jeho sborník *Poetická funkce* (1995, 72).

domuje, že je v poslední době nějak zanedbávaná, či začíná žárlit, a její sen, sdělený manželovi, mu o tom podá svědectví v jiné podobě, než by představovalo explicitní obvinění.

Několik slov k *metafoře* a *metonymii*, i když se k nim podrobně vyjádříme dál na příkladech chybného úkonu a vtipu. Oba tzv. tropy spočívají na podobné operaci, a proto se mezi nimi někdy obtížně rozlišuje. Touto operací je náhrada nějakého předpokládaného výrazu, členu, členem jiným, (relativně) novým. Rozdíl spočívá v poměru mezi „starým“ a „novým“ výrazem. Kdybychom to formulovali velmi hrubě, efekt zavedení metonymické náhrady nepřináší nic objevného, jde spíše o nějaké zamlžení, neutralizaci smyslu, kdy se zůstává ve stejném kontextu; efekt zavedení metaforické náhrady by měl naopak původní smysl zhustit, spojit ho s novým kontextem.¹⁵

Tak jako metonymie se uvádí často příklad typu „koupit si Schillera“¹⁶ coby zkrácení předpokládaného původního „koupit si knihu od Schillera“. Takováto metonymie zjevně nic nového nepřináší. Přesto může nakupení metonymických obrátů v literatuře poetický efekt vyvolávat.

Všechny metaforý zas nejsou objevné, řada z nich funguje v řeči jako zavedené rčení, kde už nově zavedený kontext necítíme: „bylo tam moře = hodně turistů“. Nicméně změnou věty se může metafora, kontext „moře“ oživit: „utopila se mi v moři turistů“, odcházející milá. Dalo by se říci, že oba kontexty, „moře – množství“ a „moře – voda“ jsou zde freudovsky zhuštěné.

K podobnému oživení, k uvědomění si faktu její existence, může dojít i u metonymie. Představme si dva lobbisty před knihkupectvím. Jeden říká „Jdu si koupit Schillera.“ Druhý na to: „To já si radši koupím Schillerovou.“¹⁷ Tady už máme jakýsi vtip, připravený metonymií, k níž se přidalo opět metonymické nahrazení jména jiným jménem, s využitím fonetické podobnosti a v pouhém přechýlení; díky tomu se zjevila i neuvědomovaná metonymičnost výrazu „koupit si Schillera“. Přitom se vyvíjí i význam slovesa „koupit“, kolem kterého se rozbíhá úvaha, co si vlastně mohu koupit? Mrtvého, ale dílem živého autora; živou političku, jejíž práci, dílo bych ale nějak umrtvil, zhatil? Kvůli tomuto pozadí je podle mě výsledek, efekt vlastně explozí významu, a v tomto ohledu metaforický.

Za metonymii bych považoval slavný vtip z *Animal Farm* G. Orwella: „All animals are equal. But some animals are more equal than others.“ Na čem spočívá? Na tom, že se pro „equal“, které je už definičně popřením stupňů, použije komparativ. Kdyby se řeklo „strong“ (adjektivum bez relačnosti v sobě) místo „equal“, vtip by nebyl žádný. Mechanismem je Freudův přesun.

15 Surrealisté proto tvrdili, že metafora je tím lepší, čím jsou od sebe dva kontexty, významová pole vzdálenější.

16 Viz např. *Slovní literární teorie* (1984), heslo „metonymie“.

17 Dřívější ministryně financí.

U Jakobsona (1995, 68n) spočívá metafora na *podobnosti* a metonymie na *soumeznosti*. Asociační reakce třeba na slovo „chata“ může být „doupě“ či „nora“ (podle Jakobsona metafora), nebo „střecha“, „stelivo“, „bída“ (metonymie). Metafora je typická pro romantismus a symbolismus, (méně prozkoumaná) metonymie pro realismus: „Realistický autor kráčí cestou vztahů soumeznosti a přechází metonymicky od děje k atmosféře a od postav k dobovému a místnímu koloritu. Má v oblibě synekdochické¹⁸ detaily. Ve scéně sebevraždy Anny Kareninové je autorova pozornost soustředěna k hrdinčině kabelce; a ve *Vojně a míru* synekdochy chmýří na horním rtu nebo obnažená ramena zastupují ženské postavy, jimž tyto atributy náleží.“ (Jakobson, 70)

18 Synekdocha je jedna z podob metonymie. Zakládá se na tom, že část nahradí celek.

1. CHYBNÉ ÚKONY („SIGNORELLI“)

Chybné úkony probírá Freudova kniha *Psychopatologie všedního dne: O zapominání, přerěknutí, přehmátnutí, pověře a omylu* (původně 1904, SP 4¹⁹). Vstupní příklad, někdy v literatuře titulovaný jako „Signorelli“, uveřejnil Freud v trochu podrobnější verzi už v roce 1898 pod názvem *K psychickému mechanismu zapomnětlivosti* (SP 1, 415–422). Z něho budu text z roku 1904 doplňovat.

Freud na úvod (SP 4) říká, jak by postupoval při vysvětlování jména psycholog, tj. non-psychoanalytik, jenž nepracuje s pojmem nevědomí ani s pojmem vytěsnění, které nevědomí zakládá. Psycholog by asi tvrdil, že vlastní jména prostě podléhají zapomnění snadněji než jiné obsahy, a hledal by pro to nějaký důvod.

Freud také na úvod vysvětluje, proč zapomenutí považuje za chybný úkon: protože se při něm většinou nejen žádané jméno zapomene, ale klamně se vybaví nějaké jiné. Toto přesunutí pak podle něj probíhá „po zákonitých a vypočitatelných drahách“ (SP 4, 11), které by psycholog nehledal.

Za jakých okolností se zapomenutí plus klamně nahrazování odehrálo. Freud jede během prázdnin na výlet po Bosně a Hercegovině a se svým údajně náhodným spolucestujícím (patrně německým)²⁰ si povídají o mravech muslimských obyvatelů, Turků. Freud si přitom vzpomene, co mu o nich kdysi vyprávěl „jeden milý kolega“, který tam dlouho působil coby lékař. Jako pacienti tito muslimové lékařům naprosto důvěřují a odevzdávají se osudu.²¹ Když jim lékař řekne, že nemocnému již není pomoci, odpovídají: „Nač ještě mluvit, pane (Herr)? Kdyby se zachránit dal, jistě bys ho byl zachránil.“ (SP 4, 12)²²

Freuda napadla ještě jiná anekdota. „Tito Turci si nade vše cení pohlavního požitku a při sexuálních poruchách upadají v zoufalství, které podivně kontrastuje s jejich rezignovaností při nebezpečí smrti. Jeden pacient mého kolegy mu kdysi řekl: „Vždyť víš, pane (Herr), jestliže to již nejde, nemá život

19 Zkratkou SP budu značit Freudovy *Sebrané spisy*.

20 Podle H. Damische (2010), jenž si našel ve Freudových dopisech Fliessovi první zprávu o tomto zapomenutí či nevybavení jména, šlo o berlínského advokáta jménem Freyhau. (Dopis z 22. září 1898.)

21 Viz známý výraz „kismet“.

22 Není zde tedy zmíněn postoj k vlastní smrti, nýbrž ke smrti blízké osoby.

cenu.“ (SP 4, 13) Tuhle druhou historku však už spolucestujícím, s ním se vlastně nijak neznal, Freud neřekl, potlačil ji („unterdrückte“).

„O chvíli později se náš rozhovor stočil na Itálii a na obrázky²³ a měl jsem příležitost svému společníkovi naléhavě doporučit zajet jednou do Orvieta, aby si tam prohlédl fresky zobrazující konec světa a poslední soud, jimiž jeden velký malíř vyzdobil kapli v dómu.“ (SP 1, 416) Freud si však jméno tohoto malíře nedokázal vybavit. Fresky samotné ovšem měl před očima (zřetelněji, než u něj bylo obvyklé) a zvlášť ostře autoportrét malíře („vážný obličej, zkřížené ruce“), který sám sebe do fresky začlenil. Spolucestující mu nedokázal poradit a Freuda napadly dvě náhrady, o nichž samozřejmě hned věděl, že nejsou správné: nejprve *Botticelli* a po něm *Boltraffio*. Turistickou příručku s sebou Freud žádnou neměl, a tak zažíval „několikrát denně se vracějící vnitřní trýzeň po několik dní“ (SP 1, 417)²⁴, než mu jeden „vzdělaný Ital“ řekl: „Signorelli.“ Pak si Freud hned vzpomněl na malířovo křestní jméno Luca, a „neobyčejně zřetelná vzpomínka na rysy mistrova obličeje na obraze brzy vybledla.“ (SP 1, 417)

Co se vlastně při zapomenutí a náhradách odehrálo, znázornil Freud jakousi pojmovou, nebo kdybych to nazval lacanovsky, signifikantovou mapou:

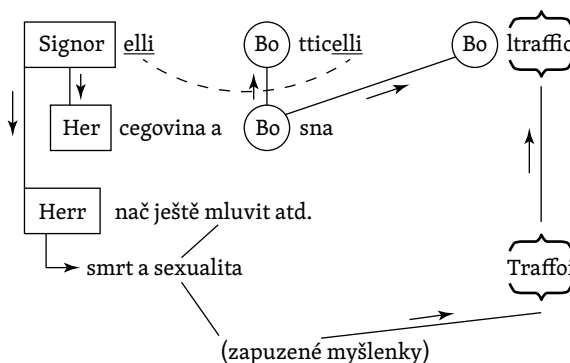

Schéma je na s. 13 (Freud, SP 4) a doplnil jsem do české verze spojovací linii mezi dvěma „elli“, kterou obsahuje původní náčrtek. Slovo „zapuzené“ je v originále „vytěsněné“ („verdrängte“). Prvky, členy schématu už téměř všechny známe z předchozího líčení, pouze „Traffoi“, foneticky blízké k „traffio“, nikoli: nuže, je to italské město, kde několik týdnů předtím Freud na svých cestách obdržel z Vídně následující zprávu: „Pacient, se kterým jsem si dal velkou práci, zakončil pro nevléčitelnou pohlavní poruchu svůj život.“

23 Mělo být přeloženo „obrazy“, „malby“.

24 Že to Freuda trápilo tak intenzivně, k tomu musel existovat speciální důvod.

(Tamtéž) – život tedy pro pacienta pozbyl bez sexu ceny, stejně jako pro zmíněné Turkey.

Schéma si dokáže každý čtenář vyložit a popsat, včetně např. toho, že „Signor“, odlomený ze jména malíře, je přeložen do německého „Herr“, značícího také „pána“. Dejme nicméně slovo Freudovi, který nám vyjasní kauzální sled a silové poměry, jež k vytěsnění jména a utvoření náhrad vedly.

Nehrála zde roli žádná znalost jmen malířů, ani způsobu jejich malby; Boltraffia znal Freud téměř jen podle jména. K zapomenutí Signorelliho podle něj došlo kvůli tomu, že vybavení tohoto jména bylo *narušeno předchozí konverzací o zvycích Turků*.

Tato konverzace sama *nebyla ovšem přivedena do svého konce*, Freud potlačil²⁵ druhou historku o chování Turků vůči impotenci, protože ji nechtěl vyprávět cizí osobě. „Ale učinil jsem ještě více: odvrátil jsem pozornost také od pokračování myšlenek, které by ve mně byly mohly navázat na téma ‚smrti a sexuality‘. Tehdy jsem byl ještě ovlivněn účinkem zprávy, kterou jsem dostal o několik neděl dříve za krátkého pobytu v Trafoi.“ (Tamtéž)

Zapomenutí pak nelze považovat za náhodné. Je podmíněno motivy, které vedly jednak k přerušení vyprávění o Turcích, jednak k nepřipuštění do vědomí navazujících myšlenek o zprávě v Trafoi. „Chtěl jsem tedy něco zapomenout, něco jsem vytěsnil. Chtěl jsem ovšem zapomenout něco jiného, než jméno orvietského mistra; ale to jiné bylo s to, aby se akt mé vůle minul cílem a já zapomněl jednu věc proti své vůli, zatímco druhou věc jsem chtěl zapomenout úmyslně.“ (Tamtéž, 14)²⁶ Nyní už ani náhradní jména nepřipadají tak „neoprávněná“, protože nakonec „mi připomínají (na způsob kompromisu) stejnou měrou to, co jsem zapomněl, jako to, nač jsem si chtěl vzpomenout, a ukazují mi, že můj úmysl něco zapomenout se ani zcela nezdařil, ani zcela neztroskotal“. (Tamtéž)²⁷

Freud k formální stránce. „Signorelli“ se rozložilo na dva kusy. Část „elli“ se vrátila nezměněná v „Botic-elli“, zatímco „Signor“ byl přeložen do „Herr“, čímž se vytvořily vztahy k vytěsněnému tématu, ale nemohl být reprodukován. Byl nahrazen po linii „Hercegoviny a Bosny“.²⁸ „Při tomto pochodu bylo tedy se jmény nakládáno tak, jako s obrazy písma, znázorňujícími větu, která má být proměněna v obrázkovou hádanku (rébus).“ (Tamtéž)²⁹

25 Freud v tomto textu přesně rozlišuje mezi „potlačením“ (potlačením vyprávět společnickému o reakci Turků na impotenci) a „vytěsněním“ (nepřipuštěním do vědomí sebevraždy svého vídeňského pacienta).

26 Tady je jasné vidět onen charakter selhání formací nevědomí, o němž se zmínil na úvod. Vrátime se ovšem k otázce, proč chtěl Freud na sebevraždu pacienta tolik zapomenout.

27 Zde má tedy chybné vybavení stejnou strukturu jako *symptom*, jenž je také *kompromisem*.

28 Zde bych připomněl ještě jednu asociaci, Freudem nezakreslenou: „Bosna“ je téměř co „Hercegovina“, neboť anglický „boss“ = německý „Herr“. Někteří autoři si navíc všimli, že „Eli“ znamená Boha, a sice v hebrejštině.

29 Rébusový charakter přidelil Freud již snu.

Rozhodující dynamika zapomenutí spočívá tedy v tom, že se hledaného jména (Signorelli) zmocní vytěsněný prvek (Herr = smrt a sexualita) a asociálně ho (Signor) stáhne (jako magnet) k sobě do sféry vytěsněného, do nevědomí.

Téměř na závěr uvažuje Freud ještě o jedné otázce. Zda stačí tzv. *vnější* asociace mezi hledaným prvkem a vytěsněným (které je, jsouc přes spojovací články potlačené, jako výroky Turků k *Herr*, současně prvkem vytěsňujícím), přičemž „vnějším“ se myslí dotyk v čase (a šla by připojit i fonetická blízkost), nebo zda je třeba i *obsahové* souvislosti. „Ale při zevrubnějším zkoumání častěji a častěji zjišťujeme, že oba vnější asociací spojené prvky (zapuzený /vytěsněný/ a nový) mají kromě toho souvislost obsahovou a lze ji prokázat také v případě Signorelli.“ (Tamtéž, 15) – což si nedokážu představit myšleno jinak, než že Signorelli na svých freskách o „posledních věcech člověka“ (jak tomu říká Freud /1904, 12/) zobrazil i „sex a smrt“, tj. totéž, o čem mluvili turečtí pacienti.

Ty fresky jsou místy opravdu děsivé: trápící se, zmítaná a sadisticky mučená nahá těla, přitom svalnatá jak z posilovny...³⁰ Malíř se zpodobil v sektoru Antikrista, a i když nenosí vousy, připadá mi *podobný Freudovi*. Ve svém komentáři nyní bych rád připojil ještě několik dalších věcí.

Četli jsme Freudovo líčení průběhu konverzace: „O chvíli později se náš rozhovor stočil na Itálii a na obrázky a měl jsem příležitost svému společníkovi naléhavě doporučit zajet jednou do Orvieto, aby si tam prohlédl fresky zobrazující konec světa a poslední soud, jimiž jeden velký malíř vyzdobil kapli v dómu.“ Obrazy nebo obrázky, to je teď jedno. Ale není v islámu jakákoli figurace zakázána, a to nejen těl, natož pak *boha*?! „Kismet“ je také asi uctíváním *boží* vůle. Jak se konverzace dostala ke křesťanskému zpodobování konce světa, vzkříšení, soudu a posmrtného života? Zde chybí zprostředkující pasáže, které mohly probíhat nějak tak, že spolucestující řekne cosi jako, „No, jim se to snadno řekne, *kismet*, když jsou si tak jistí *boží* spravedlností a posmrtným životem v ráji!“ A Freud by mohl odpovědět (sám je židovský ateista), „A křesťané snad ne? Ti to dokonce malují. Neviděl jste náhodou ty fresky v Orvietu, od (má tu malbu před očima), od ...,“ nemůže si vzpomenout. Dobře, třeba by to nic na výkladu nezměnilo, při vsunutí konverzace by však bylo jasnější, proč je třeba tak důležitý motiv *soudu*. Když se mluvilo o náboženstvích a *božím* soudu, pak nám zazní i jiný význam slova „Herr“: tak věřící oslovují *Boha*, nejen pacienti svého doktora.

Vraťme se také k motivu *smrti*: Freud se narodil v roce 1856, v roce 1898 je mu tedy 42 let. Jenže jeho přítel Fliess, biologický numerolog či numerologic-

30 Bohužel jsem je naživo neviděl. Podle všeho se dělí na dvě části: Apokalypsa (Kázání Antikrista; Konec světa či Soudný den; Vzkříšení masa) a Poslední soud (Zavržení; Peklo; Ráj; Vyvolení).

ký biolog, předpověděl, že Sigmund zemře v 51 letech. Nezbyvá mu tedy moc času, a to, jsa židovského vyznání, nemůže doufat ve spravedlivý soud a posmrtný život. I v druhém ohledu je na tom jako turecký pacient, a sice v otázce sexu (kdy se navíc na rozdíl od muslima žádné panen v ráji nedočká): od narození dcery Anny (1895) se s manželkou dohodli na sexuální zdrženlivosti.

Freud je tedy na tom stejně jako turečtí nešťastníci, a když o nich vypráví (o smrti) nebo jen chce vyprávět (o impotenci), tak *mluví o sobě*. Jenže oni mají víru, zaručující jim nesmrtelnost!

Ale není Signorelli nesmrtelný prostřednictvím svých fresek o smrtelnosti (jistě, po smrti ještě přijde vzkříšení a soud)? Nemohl by být *Freud nesmrtelný* i jinak než fotografiemi, jež po něm zbydou, a geny v potomcích, a sice svým dílem?³¹ Na druhé straně, jaký bude soud *dějin* nad jeho dílem? Není v současné době považován spíše za *Antikrista* vědy o nervových chorobách? Navíc není pokaždé právě úspěšný a pacienti mu páchají sebevraždy.

Jak to ostatně s tím jeho impotentním vídeňským pacientem vlastně bylo? „Pacient, se kterým jsem si dal velkou práci, zakončil pro nevléčitelnou pohlavní poruchu svůj život.“ (stále SP 4, 13) Porucha byla „nevléčitelná“ („unheilbar“), takže asi nešlo o psychogenní impotenci, na niž by byla mohla psychoanalýza zabrat. Freud tedy možná léčil psychické důsledky této impotence, nějakou depresi či zoufalství z ní, tedy to, co pociťuje impotentní turecký muž. Nezní ale Freudovo politování zvláště? Že by byl natolik lékařsky cynický a litoval jen zbytečně investované práce? Co všechno ho na té zprávě tak ranilo? Nemůže mít i výčitky, že pacienta nechal ve Vídni v bídém stavu a sám si odjel na cesty do Středomoří?

Existuje nepřehledné množství dalších interpretací. Tak pod čarou citovaný Hubert Damisch nazval svůj článek *Le maître, c'est lui*; přitom jde jen o přepsanou přípravnou řeč k jeho tehdy plánované knize „La machine d'Orvieto“ (*Stroj Orvieto*). Titul článku zní v překladu „Pán /Mistr/, to je on“. V dlouhé sérii interpretačních souvislostí zde Damisch zejména ukazuje na jiný význam „Herr“ a „Signor“, a sice na to, že „pánem“ je zde On, sám Freud, který usiloval mj. o stát se „Herr Professor“ a získat úctu a slávu. Vidíme, že se to nicméně shoduje s identifikací Freuda se Signorellem u mě (i u jiných badatelů).

Na druhé straně by nás ovšem měly tyto další a další možnosti Freudův příklad číst *vylekat*. Jistě, sama ona mapa signifikantů zůstává vlastně nedotčena; ale počet sil, „motivů“ se množí a jejich centrum se různě posouvá. Já jsem zavedl biografické údaje – smí se to vůbec? Třeba u básně bych to považoval za nevhodné a tvrdil bych, že se má zůstat u čistého textu. H. Damisch kromě toho zavádí do hry např. další Freudovy lapsy s jinými spolecestujícími – nemůže to být zavádějící?

31 Někteří autoři připomínají, že „Signorelli“ začíná stejně jako „Sigmund“.

Nechme tyto otázky prozatím stranou. Ale uveďme interpretaci „Signorelliho“ od autora, jehož dílu budeme později masivně věnovat, od Jacquesa Lacana.

Lacan se k „Signorellimu“ vyjádřil několikrát, nejrozsáhleji v *Séminaire V: Les formations de l'inconscient* (1998), kde se k příkladu vracel společně s problematikou vtipu v několika hodinách semináře, bohužel tedy nesoustavně. Přitom zde také zkoušel auditoriu vysvětlit svoje pojetí metafor a metonymie.³²

Horní linku Freudova diagramu, tj. spojení Signorelli – Botticelli – Boltraffio spatřuje Lacan jako „metonymické odhadování“ (aproximaci). V tom je ve shodě s Freudem, jenž v textu z roku 1898 hovoří o „posunu“ a „posunutí“ při hledání náhrad. Fragment „elli“ přešel do „Botticelli“, když se „Signor“ odlomil. Odlomil se proto, že zazněl jakožto německý „Herr“ ve sdělení Turků před smrtí: „To je absolutní Herr, jenž je smrtí, tou smrtí, o níž La Rochefoucauld řekl, že se na ni, stejně jako na slunce, nikdo nedokáže upřeně dívat...“ (Lacan V, 38). Smrt že je zde přítomna ještě v druhé podobě, ve zprávě o sebevraždě pacienta, obdržené v Trafoi. Nepochybné spojení smrti a sexuality má podle Lacana ještě jiný osobnější význam než jako Freudovo selhání ve funkci lékaře.³³

Pak se Lacan (tamtéž, 39n) vrací k Freudovu rozlišování *potlačeného* (unterdrückt), které překládá jako *spadlé naspod*, a *vytěsněného* (verdrängt). Potlačený je Herr jakožto absolutní pán, smrt. Signor, který je nevybavitelný, (je to vlastně tenhle kousek, který Freudovi chybí ke jménu malíře), je vytěsněn. Ten je zde jen nepřímou prostřednictvím Herr, které bylo reálně vysloveno.

Lacan spojuje metonymií konexí, s kombinací signifikantů. Když řekneme „jdu si koupit Schillera“, máme zde už předtím dané spojení „knihu od Schillera“, a dojde jen ke zkrácení, ale ne k novému významu. U metafor je tomu jinak, ta pracuje se *substitucí*, se superpozicí, tj. se zhuštěním signifikantu.

Na počátku *Séminaire V* (13) to Lacan rovníčkami zapisuje následovně:

$$f(S \dots S') S'' \equiv S(-)s$$

32 Nejen k Freudovu, ale samozřejmě už i k Lacanovu komentáři „Signorelliho“ existuje řada prací, např. článek Simona Lapuyadea *Retour sur „le lapsus originaire“ de Freud (Návrat k Freudovu „základnímu lapsu“)*. – Škoda, že nikdo z těchto komentátorů nebyl kdysi v auditoriu, aby Lacana opravil v tom, jak probíhala konverzace se spolucestujícími. Lacan si totiž ve své ledabylosti fanfaróna text pořádně nepřečetl a na s. 38 tvrdí: „Jeho /Freudův/ společník mu vyprávěl o těchto Turcích z Bosny a Hercegoviny...“, když naopak Freud sděloval svému společníku, onomu berlínskému advokátovi, co mu kdysi vyprávěl jeden kolega, lékař praktikující na Balkáně.

33 Lacan to nyní nerozepisuje, ale míní jistě něco podobného, co jsem uvedl v biografických detailech svého komentáře. – Překvapivé mi ovšem připadá, že Lacan ve svém rozboru vůbec nezmiňuje druhou řeč Turků, jejich reakci na impotenci. Vynechává to proto, že správně nepostřehl, kdo co komu říkal (viz výše onu záměnu společníka za mluvčího kolegu lékaře)?

To je rovnice pro metonymii. Signifikant *S* je spojen s *S'*, což ale nakonec vede k tomu, že je původní *S* zbaven (-) svého signifikátu *s*.

$$f(S'/S)S'' \equiv S(+)s$$

Toto je rovnice pro metaforu. Výchozí signifikant *S* je nahrazen v čitateli zlomku signifikantem *S'*, což dá nakonec na druhé straně rovnice přírůstek (+) signifikátu *s*.

A právě tady k substituci, speciálně ve formě heteronymie došlo: *Signor* = *Herr*. Heteronymie podle Lacana ještě není metafora, ale jen substitute.

Odlomení *Signor* ze *Signorelli* bylo usnadněno právě tím, že ho provedl německý mluvčí, pro něhož nebyla italština rodným jazykem. Lidé, kteří nejsou rodilí mluvčí, jsou na rozdíl od těch prvních náchylní k tomu slyšet vlastní jména (v onom cizím jazyce) jako části signifikantu.³⁴

Lacan se ovšem k heteronymii ještě vrací s tím, že v případě této (*Signor* → *Herr*) o metaforu jde: „*Signor* představuje kvůli kontextu, k němuž se váže, tj. k malíři Signorellimu, fresce v Orvietu, evokaci posledních věcí právě nejkrásnější elaboraci oné reality, jíž není možné čelit a kterou je smrt.“ (V, 41) – zde tedy vystupuje metafora jako celková kondenzace. Na druhé straně je to metafora nepodařená, kdy se jméno ne a ne vybavit, a je zastoupeno v rovině imaginárního řádu: onou zřetelnou vizualizací fresek a hlavně jejich autora, na Freudovy poměry, který byl podle Lacana i jiných badatelů spíše „slovní“ než „auditivní“ typ, ojedinělou.

Lacan pro tuto nepodařenou metaforu podává její „matematický“ (zlomkový) výraz:

$$\frac{X}{\text{Signor}} \cdot \frac{\text{Signor}}{\text{Herr}}$$

X představuje nevybavitelné jméno *Signorelli*, signifikanty *Signor* se vykrátí, a zbývá tedy

$$\frac{X}{\text{Herr}}$$

Než uvedeme, jaký význam Lacan tomuto konkrétnímu schématu dává, bude vhodné se vrátit podrobněji k jeho pokusu o formalizaci metafory obecně.

Vezměme si onu metaforu, o níž jsem výše uvedl, že už ji pro její obnošenost ani jako metaforu většinou nepociťujeme: „moře turistů“. Máme signifi-

34 Jiným slovy, Ital by v *Signorelli* neslyšel *Signor* tak snadno a nefragmentoval by ho. Tím se současně vracíme k metonymii: *Signorelli* je od počátku jakoby hotová konexe, kombinace signifikantů, Jakobsonova soumeznost.

kant „moře“, se signifikátem „hodně vody“ a dalšími možnými významy, a ten aplikujeme na „turisty“, jichž je také „hodně“.

$$\frac{\text{moře}}{\text{hodně vody,}} \cdot \frac{\text{hodně}}{\text{turistů}} \rightarrow \frac{\text{moře}}{\text{turistů?!?}}$$

~~vlnící se hladina,...~~

Vidím to tak, že „moře turistů“ jakožto nový signifikant je schopno nabývat významů, jakých by „hodně“ nebylo s to: viz příklad s aktualizací „moře“ ve větě „utopila se mi v moři turistů“. Signifikát „turisté“ je tím obdařen dalším, novým významem?

To ale možná nebude ještě to pravé „lacanovské“. Podívejme se, jak to Lacan přesně píše s obecnými písmeny *S* (signifikant) a *s* (signifikát), kdy je *S* nahrazeno prostřednictvím *S'*: „Na úrovni *S'* proběhne změna smyslu – smysl *S'*, řekněme *s'*, se stane novým smyslem, kterému budeme říkat *s*, nakolik odpovídá významu velkého *S*. Abych vám v mysli nenechal nějakou dvojznačnost, protože byste si mohli myslet, že v této topologii je malé *s* smyslem velkého *S*, upřesňuji to tak, že je třeba, aby *S* vstoupilo do vztahu k *S'*, aby malé *s* mohlo vytvořit, a pouze díky tomu, což bych nazval *s''*.“ (Tamtéž, 59) Vypadá to nesrozumitelně, nicméně zkusme, co by to dalo na „moři turistů“.

Měli bychom nejprve „hodně“ (*S*), pod které by přišlo „moře“ (*S'*), ale to by se pokrátilo s druhým zlomkem a dostali bychom nějaký nový, záhadný význam „hodně“. *S* „turisty“ bychom vůbec nezacházeli, vystupovali by jen jako počítané „hodně“, resp. díky moři jako *nespočitatelně* „hodně“! To by mohlo být řešení, vždyť právě to chce tato metafora říct: bylo tam turistů „nespočet“, *jako vln na moři*! Jde tedy o specifikaci slova „hodně“ do „nespočet“. Graficky:

$$\frac{\text{hodně}}{\text{moře}} \cdot \frac{\text{moře}}{s'' \text{ (někdy označováno jako } x)}$$

Podívejme se ještě pro kontrolu a pro další vzdělání na Lacanův slavný pojem, na *metaforu otce*, která je uvedena v tomtéž *Séminaire V* o formacích nevědomí (175n):

$$\frac{\text{Otec}}{\text{Matka}} \cdot \frac{\text{Matka}}{x}$$

Matka se vykrátí a tajemství Otce, to co, ho dělá přitažlivým, co Matce chybí, je *x*, falus. To je jeden z popisů funkce otce v Oidipovi.

Nejobecnější schéma metafory u Lacana tedy je:

$$\frac{S}{S'} \cdot \frac{S'}{X} \rightarrow \left(\frac{1}{s'} \right)$$

Citovaný S. Lapuyade (2014, 95) zkouší aplikovat tuto rovnici a nejprve ji více méně zopakuje v obecné podobě: „...

$$\frac{S}{S'} \cdot \frac{S'}{s'} \rightarrow \frac{S}{s'} \text{ budiž } \frac{S}{s}$$

Nový smysl *s* pochází z *s'* od *S'*(Herr): *s'*, které se stalo signifikátem od *S*, se píše *s*: malíř smrti, pán absolutna, posledních věcí. Bylo by bývalo třeba, aby *S* (Signor) vstoupilo do vztahu s *S'*(Herr), tj. aby se *S'* posunulo do pozice signifikátu vzhledem k *S*, aby se toto *s* (nový smysl) mohlo vytvořit, přičemž se členy zjednodušují škrtnutím dvou *S'*.“

Lapuyade (2014, 95) pak metaforu formuluje definitivně jako:

$$\frac{S}{S'} \rightarrow \frac{S}{s} \text{ budiž } \frac{\text{Signor}}{\text{Herr}} \rightarrow \frac{\text{Signorelli}}{\text{malíř smrti, absolutního pána, posledních věcí}}$$

Jenže to se neudálo, Freud si jméno *Signorelli* nevybavil (zastupovaly ho obrazy fresek a malíře):

$$\frac{X}{\text{Signor}} \cdot \frac{\text{Signor}}{\text{Herr}}$$

Signor je pak podle Lacana vytěsněný, zatímco *Herr* je potlačený, „spadl na spod“. *Herr* je metonymický objekt, která je jmenován jen svými konexemi: „Smrt, to je absolutní *Herr*. Ale když se mluví o *Herr*, nemluví se o smrti, protože o smrti se nedá mluvit, neboť smrt je právě současně limitou každé řeči, a pravděpodobně také místem, kde řeč pramení.“ (Lacan V, 60)

Na zapomenutí jména nemůžeme pohlížet jen jako na něco negativního. Jde o *chybění jména*, po kterém se pátrá. Jméno nám chybí, ne že jsme ho jednoduše zapomněli. „Toto *X* je výzvou k tvorbě významu. Jeho místo najdeme v ekonomii dalších nevědomých formací. Když vám to mám říct hned, tohle se děje na úrovni toho, čemu se říká *přání snu*.“ (Tamtéž, 60)

Tím se pátrání po zapomenutí „Signorelli“ u Lacana v *Séminaire V* uzavírá.

2. VTIPY („FAMILLIONÄR“ A „ZLATÝ VŮL“)

Vtip a jeho vztah k nevědomí (původně 1905; SP 6, 1996), byť patří k nejméně čteným Freudovým spisům, je nepřekonatelným dílem na dané téma a obecně jednou z nejpromyšlenějších monografií, jaké jsem kdy četl. Důvodem pro jeho malou populárnost v psychoanalytické obci je asi to, že se netýká přímo žádných klinických otázek; u běžných čtenářů, kteří by možná čekali sbírku legračních anekdot (jaké existují třeba z lékařského, právníckého a dalších prostředí) zase zřejmě vadí vysoká teoretičnost díla.

Vítězný věnec zábavnosti v tomto textu patří bezesporu citovaným židovským vtipům, zejména těch o *šnorerech* (žadatelích o charitu u boháčů) a o *šadchenech* (svatebních dohazovačích).³⁵ Freud židovské vtipy už delší dobu sbíral, a dokonce jeden použil, jak uvidíme později, v rozboru *Injekce Irmě*. Židé si je dělají sami na sebe, a většinou pouze tehdy dopadnou vtipně, nikoli jako tupá urážka. Jinak Freud ale v textu uvádí dlouhou řadu vtipů, kterým bychom se dnes sotva usmáli: jde o kultivované a na náš vkus už asi příliš strojené, obratně promyšlené bonmoty z vyšší společnosti, ze salónů.³⁶

Ani onen vzorový vtip³⁷ není autenticky lidový: pochází z literárního díla a věnovali se mu už Freudovi předchůdci v oblasti zkoumání vtipu – přesto však, jak uvidíme dále, obsahuje sentimenty šnorera. Zní následovně: „Und so wahr mir Gott alles Gute geben soll, Herr Doktor, ich saß neben Salomon Rothschild und er behandelte mich ganz wie seinesgleichen, ganz famillionär.“ O. Bezdíček³⁸ to překládá: „A bylo mi od pána Boha dopřáno to nejlepší, pane doktore, seděl jsem vedle Salomona Rotschilda a on se ke mně choval skoro jako k svému, docela familionářsky.“ (SP 6, 19). Přeložil bych to spíš: „A při Bohu s jeho dary, pane doktore, seděl jsem vedle S. R., a on se se mnou jednal úplně jako se sebou rovným, úplně familionářně.“

Tuto korekci „familionářsky“ na „familionářně“ považuji za důležitou: není pak třeba učinit tolik úprav, abychom se dostali od finálního novotvaru

35 Jak je známe třeba na postavě Kecala z *Prodané nevěsty*.

36 Ostatně, Freudovým oblíbeným vtipářem je „pan N.“, v poznámce č. 21 na s. 102 zbavený anonymity: Josef Unger (1829–1913), profesor práva a od roku 1881 prezident Nejvyššího soudu, tedy osoba, která se nemůže dopustit nějaké nevázanosti.

37 Přesněji řečeno, kniha má dva vzorové vtipy, každý pro jinou techniku vtipové práce. Uvedu později.

38 V jinak pečlivém překladu a při zasvěcených poznámkách.

familionárně k původnímu *familiárně*, infikovaného *milionářem* (Rothschildem). (Nedokážu při své znalosti tohoto vtipu samozřejmě odhadnout, kdo by i při zaznění „*familionářsky*“ přišel na zdrojové „*familiárně*“, tj. domácky, důvěrně. Je to každopádně těžší.³⁹⁾

Tím je fakticky prozrazen „vtip“ vtipu, a tak je načase prozradit i jeho původ. Jedná se o citaci z *Obrazů z cest*, z části *Lázně Lucca* Heinricha Heineho. Vtip, tedy z hlediska postavy spíše šťastný lapsus, pronáší Hirš-Hyacint, židovský prodáváč loterie a operatér kuřích ok (obojí dost směšná povolání), toho času *fámulus*⁴⁰ jiné směšné postavy, markýze Gumpelina (původně židovského Gumpela⁴¹). Oním „panem doktorem“, osloveným Hirš-Hyacintem, je vypravěč.

Jaký je kontext vtipu v novele. Jednou ráno vidí vypravěč Hyacinta (znají se už z Hamburku, kde mu Hirš prodal občas los; dokonce tvrdí, že mu pan doktor nějakou částku dluží), jak venku cosi píše. Ptá se ho, jestli verše. Ten, že ne, a vzpomíná na časy v Hamburku. Tady v Itálii že je jen z dobroty vůči markýzovi Gumpelinovi. Nicméně na vzdělání a umění veršů něco bude: donesl Lady Maxfieldové tulipán od Gumpelina a přednesl markýzovo (příšerné) milostné věnování v rýmech. Lady mu dala větší spropitné, než co stál tulipán. „A navíc je to taky potěšení, když má člověk v rukou malou, bílou nožku pěkné ženy.“

Pan doktor se vyleká. Co je to za narážku? Nemyslí to Hyacint na něj, na něj, jemuž se ve stejnou dobu dostalo na druhé straně kopce milostného štěstí? Nebo to básník scény světa nechá rozehrát tisíce milostných aktů, parodie jeden druhého, k potěšení válečného vozu (Slunce) svrchu?⁴² Když pan doktor naléhá, Hyacint mu prozradí (ale markýzovi to nesmí říct), co se u Lady Maxfieldové odehrálo. Když jí přinesl tulipán, ležela ještě v posteli, a jedna nožka jí vyklouzla zpod přikrývky. Poprosil ji tedy, zda jí smí vyřezat kuří oka.

Že mu jde vždycky jen o tu čest, a tak to taky kdysi řekl baronu Rothschildovi. Ten seděl na zelené židli jako král, kolem něj jeho dohodci, a posílal posly všem králům. Hirš si přitom představoval, jak má v tom okamžiku on sám v ruce celý svět: různé dole trochu víc, a rozmrzelý baron různé nahoře ty největší krále. „To byl nejšťastnější okamžik mého života!“ – A kterýže z Rothschildů to byl? – Ten Veliký, Nathan Moudrý. Že ale měl čest potkat ve Frankfurtu i jiného Rothschilda, barona Salomon R., i když se mu k „intimní noze“ nedostal. A ten si ho taky cenil. Když ho pan markýz (Gumpelino) představil

39 Ale možná je zas lehčí najít „milionáře“. Když si člověk zadá opravu pravopisu, počítač za „*familionářsky*“ navrhne „*milionářsky*“ (udělá tedy navíc z adverbia „*milionářsky*“ adjektivum) a za „*familionárně*“ pak „*familiárně*“. Ani jedna z varianty tak nenabídne obě možnosti, které potřebujeme.

40 To se etymologicky hodí k *famílii*.

41 Také Hirš o sobě tvrdí, že se nyní jmenuje „Hyacint“.

42 To je úžasné. Podobá se to oné slavné pouštní multisouloži v Antonioniho filmu *Zabriskie Point*.

jako bývalého kolektora losů, baron velmi *vtipně* odpověděl: „No já jsem taky něco takového, jsem přece vrchní kolektor losů Rothschildů, a můj kolega nesmí za nic na světě jíst se služebnictvem, musí sedět vedle mě u stolu – A při Bohu s jeho dary, pane doktore, seděl jsem vedle Salomona Rothschilda, a on se mnou jednal úplně jako se sebou rovným, úplně familionářně.“

To by nám ke kontextu mohlo stačit.

Freud cituje nejprve Lippsův výklad a pak přidá svůj: „Chápeme, že Heine chce říci, že /Hyacintovo/ přijetí prý bylo familiární, totiž takové, které se nestará o to, aby zapůsobilo leskem milionářství.‘ Nepozměníme nic na tomto smyslu, jestliže vytvoříme jiné znění, jež se možná lépe hodí do řeči Hirše-Hyacinta: ‚Rothschild se ke mně choval jako k svému, jak jen toho může být jako milionář schopen.‘ ‚Blahosklonnost bohatého muže má v sobě vždy něco neblahého /etwas Mißliches/⁴³ pro toho, kdo ji na sobě zakouší,‘ dodali bychom.“ (Freud, SP 6, 19–20)

V čem se Lipps s Freudem shodne: v tom, že „familionářně“ je složeninou, zhuštěním dvou výrazů, „familiárně“ a řekněme „milionářsky“ (jako milionář). Ale neshodují se vůbec v tom, jak to pojmout v rovině sentimentu nebo resentmentu Hirše-Hyacinta, toho šnorera. Freud říká hned dále, že od něj je to „poznámka pronesená s očividnou trpkostí“ (tamtéž, 20), tedy jako jasný projev resentmentu, Lipps je spíše na pozici pozitivního sentimentu ze strany toho snaživého chudáka.

Ale nebyla celá situace morálně bezvýchodnou od počátku? Právě tak to asi myslí Freud, i když to nedotahuje: jako zákonitost. Vraťme se ke kontextu výše. Co měl Rothschild dělat? Kdyby nechal Hirše-Hyacinta jíst se služebnictvem, nebylo by to ponižující? Že by to aspoň nebyla lež? Kdyby ho nechal sednout rovnou vedle sebe u stolu, nebyl by Hyacint zaskočen takovým smazáním sociální hierarchie? Třeba ano, třeba ne, nevíme. Rothschild *možná* udělal v dané situaci to nejlepší, přehradu smazal tím, co sám Hyacint nazval *vtipem* (vtipem o dvou kolektorech losů). Jenže ani to nestačilo: protože to nebyla pravda, ale svým způsobem krutý, byť dobře míněný vtip o nich dvou, tak Hyacint zde, při pouhé vyprávěné vzpomínce, přiznal barvu oním nádherným lapsem.⁴⁴

Kontext nám šířeji než samotný vtip vyjevil onu postavu, které se všichni někdy podobáme, někdo více, někdo méně. V „mém“ holičství se i po letech vzpomíná, jak tam jednou stříhali jistého prezidentského kandidáta; existuje mnoho lidí, kteří prosí VIP, aby si s nimi udělali selfie, další sbírají podpisy

43 Překládal bych to jako „něco ‚levého‘“.

44 Považuji toto rozvedení (že jde s lapsem v reakci na vtip o určitou „vracečku“) za původní přínos k interpretaci případu, protože jsem ho u Freuda, Lacana ani v další literatuře zatím nenašel. (Je ovšem pravděpodobné, že, při množství výzkumů, na to někdo světu přišel už dávno.)

Z hlediska techniky jde o zhuštění s náhradním výtvořem (SP 6, 22, o *Verdichtung mit Ersatzbildung*).

Za použití stejné techniky Heine udělal na milionáře ještě jeden vtip: „... tím, že v kapitole XIV svých ‚Nápadů‘ mluví o ‚miliosnáři‘, což je průhledné spojení milionáře a snáře⁴⁷ – o blouznivci zamilovaném do peněz. Zcela analogicky k prvnímu případu tak vyjadřuje potlačenou vedlejší myšlenku.“ (Tamtéž)⁴⁸

Tím je „familionární“ či „familionářský“ vtip vyřešen, ale Freud se k němu a k Hirši-Hyacintovi ještě vrátí, tentokrát z jiného úhlu, v kapitole V (*Motivy vtipu. Vtip jako sociální proces*, 134n). Freud tam lituje, že se Heine postavě Hirše-Hyacinta nevěnoval déle, když v něm zjevně měl takové zalíbení. Je přesvědčen, že Hirš-Hyacint je *parodií sama básníka*.⁴⁹ Hirš vysvětluje, proč je teď Hyacint, a doplní, že je to dobrá náhrada, protože si nemusí předělávat pečeť s vyrytým „H“. Stejně úsporně se však prý choval i Heine, když se nechal pokřtít (v 27 letech) a změnil si rodné jméno z „Harry“ na „Heinrich“.

Kromě toho měl Heine v Hamburku (jež Hirš-Hyacint v textu zmínil jako místo svého působení) bohatého strýce, ne sice Rothschilda, ale přesto Salomona; básník se zamiloval do jedné z jeho dcer, ale ta odmítla se za něj provdat; Freudova vlastní teta mu vyprávěla, jak se k tomu zanedbanému mládenci všichni jednou u rodinného stolu chovali pohrdavě, ani ne blahosklonně. Nezapomeňme ostatně, že důvěrnost ve „famiiliárně“ je odvozena od rodiny, „famílie“ – strýc nechtěl Harryho do své rodiny.

Lacan (stále v *Séminaire V*) probírá vtip „familionářský“ či „famiiliárně“, jak jsme už uvedli, paralelně s probíráním zapomenutí jména „Signorelli“: obojí má stejnou (metaforicko-metonymickou) strukturu, a u tohoto vtipu ani nevíme, zda to není lapsus – na vtip ho pozdvihne podle mě to, že se zde podařilo metaforu realizovat, a tím to přestává být pouhá „komická“ (či trapná) historka jako v případě náhražek za „Signorelli“. (Podle Freuda totiž ke komičnu stačí dvě osoby, z nichž jedné se něco stane; posluchač, třetí osoba k poslechu historky nic nepřidá: ostatně si můžeme představit, jak se jedna osoba směje druhé, která třeba uklouzla na slupce banánu⁵⁰; u vtipu se naopak vtipař, vypravěč vlastnímu vtipu nesměje, a získá freudovskou slast až „par ricochet“, přes smích osoby třetí.)⁵¹

47 Německy je to *Millionär* a *Millionarr* (Narr = blázen).

48 Vtipů s podobnou technikou je mnoho. Freud uvádí třeba „alcohololidays“, v současnosti zase všichni znají výraz „workoholic“.

49 Heinrich Heine a Hirsch-Hyacint dají stejnou zkratku „H. H.“

50 Viz nejružnější scénky typu „Neváhej a toč!“

51 Viz podrobněji kapitolu VII (*Vtip a druhy komična*).

Lacan probírá Freudovy vtipy tak, aby s nimi mohl vysvětlit svůj graf, kde se protíná oblouk diachronického diskursu s obloukem synchronického kódu, ale to je problematika, do které se zde pouštět nebudu.⁵²

Už před zazněním vlastního vtipného slova („famillionär“) si Lacan všimne, jak je uvozeno: nejprve odvoláním se na Boha⁵³, které podle Lacana jednak apeluje na nejvyššího svědka a jednak je ironické vzhledem k realitě (Hirš-Hyacint toho od Boha moc nedostává). Pak se v souvětí dvakrát objeví „docele“ či „úplně“, což je podle Lacana významné: celek, úplnost se vždy snažíme tvrdit právě tehdy, když není kompletní.

Poté už tedy centrální místo vtipu. Francouzsky zní: „d’une façon tout à fait *famillionnaire*“, tj. způsobem úplně *famillionnaire*, přičemž toto slovo je jednak adjektivem (způsobem *famillionářským*), jednak substantivem (*famillionář*).⁵⁴ I s odvoláním na vlastní Heinův vtip (citovaný Freudem z Heineho „Nápadů“), na *Millio-Narr*, vyvstává zde podle Lacana *speciální bytost*, kterou by šlo převést na francouzského „*fat-millionnaire*“, na „hloupě domýšlivého milionáře“. Jde o „bytost slovní“, zakotvenou v určité kulturní a literární tradici. Lacan zde cituje postavu *Miglionnaire* z Gideovy knihy „Prometheus špatně připoutaný“ (*Le Prométhée mal enchaîné*). Podle Lacana je to *Zeus bankéř*, který nemá možnost mít kvůli svému nezměrnému bohatství žádnou autentickou interakci.⁵⁵ Zeus řeší svou izolaci tak, že vezme do ruky obálku s bankovkou velké hodnoty, kterou na ulici upustí. Někdo mu ji úslužně zvedne. Zeus ho vyzve, aby na ni napsal nějakou adresu. Když to osoba udělá, Zeus mu dá druhou rukou pořádnou facku. Pak odejde a obálku pošle na uvedenou adresu. Tím podle Lacana sám neučinil žádný stranický výběr a současně kompenzoval „*gratuitní*“ (jen tak „pro nic za nic“, nemotivovaný) zlý čin (facku) darem, který s jeho osobou nemá co dělat (adresu vybral ten, kdo obálku s bankovkou zvedl).

Po představení „*Miglionnaire*“ Lacan uvádí: „A tak vidíme našeho Heinricha Heineho, jak vyvolal, se signifikantem *famillionnaire*, dvojí dimenzi – metaforický výtvar a vedle toho určitý druh nového metonymického objektu, *famillionáře* ...“ (V, 52). Myslí se to patrně tak, že (*de façon*) *famillionnaire*

52 Narazíme na ni až daleko v textu v souvislosti s tzv. body či knoflíky prošíití (*les points de capiton*).

53 Lacan ho překládá zhruba: „Při Bohu, který mě má dát všechno dobré.“

54 Vzpomeňme si, že v němčině mohlo jít o adverbium nebo o substantivum, aniž by se udělala nějaká změna; v češtině jsme připojili do slova Bezdíčkovo „-sky“ nebo moje „-ně“; francouzský překlad, který by musel přidat (*famillionnaire*)*ment*, aby šlo o adverbium, se přídatku obratně vyhnul a význam adverbia (jak se choval Rothschild) nastavil předem výrazem „způsobem“ (jde o tzv. příslovečné určení způsobu), který už pak stačilo pojmenovat adjektivem. A toto francouzské adjektivum je současně substantivem, „milionářem“.

55 K tomu jsem směřoval, když jsem výše hovořil o dost neřešitelném postavení Salomona Rothschilda vůči Hyacintovi: co měl dělat, aby to nevyznělo trapně? Můžeme také vzpomenout na slavné a bohaté osoby, maskující se, aby nebyly na ulici nebo v restauraci poznány. Milonáři to mají těžké: nemohou si být jisti, zda se k nim lidé neobracejí kvůli penězům a odlesku slávy, a ne kvůli „nim samým“. Proto musejí devalvovat nebo se bavit jen mezi sebou.

(francouzsky bychom řekli, jako někdy Lacan, *famillionnairement*, tj. familiónársky či familiónárně) představuje metaforický výtvor, zhuštění, zatímco *le famillionnaire* (ten familiónář) metonymické odštěpení, fragment z toho (který může nabýt samostatného života).

Metonymické úlomky nachází Lacan i v dalších asociacích k „famillionnaire“: viz *fames* jako hlad markýze Cristofora di Gumpelina po společenském povznesení; jeho marné dobývání *des femmes*, žen; *infámie*, kterou mu provede Hyacint, když namíchá projímadlo, po němž markýz dostane strašnou koliku, právě když mu konečně přijde zvací lístek od zbožňované: tady jde o infamní familiárnost fámula k pánovi. Atd.

Máme tedy metonymické zbytky, mnoho „cákanců“ smyslu (jak to jmenuje Lacan), máme metaforický výtvor „famillionnaire“, kolem něhož se ty první šíří – a pak tam musí být ještě něco, co je metaforou vytěsněné.⁵⁶ A to něco souvisí s osobou Heineho, s osobním významem: a Lacan (tamtéž, 53n) se vrátí k Freudovu příběhu o mladém Heinovi, zamilovaném do své sestřence – strýček milionář nechtěl chudáka do rodiny, a tuto rodinnou slepou uličku („l’impasse familiale“) považoval Heine za zradu od své milované, což ho pak uvedlo do kritické pozice vůči ženám obecně.

To, co je vytěsněné, je forma familiární, *familière*; *famílie* je překryta milionářem, abych tak řekl. Lacan: „... čím víc postupujete ve směru *famillionnaire*, čím víc myslíte na familiónáře, tj. na milionáře, jenž jaksi transcenduje – jak se stal něčím, co existuje jakožto bytost, ne už jen jakožto druh prostého a čistého znaku –, tím víc s ztrácí *famille* /rodina/ coby člen operující v tvorbě slova *famillionnaire*.“ (Tamtéž, 55)

Lacan se pak obrátí k slovníku (Littre) a zjistí, že slovo „familial“ (rodinný) bylo zavedeno až v roce 1891: předtím žádné adjektivum k „famille“ (rodině) neexistovalo. Objevilo se až s politickou pozorností, rodině věnovanou: viz „allocations familiales“, rodinné přídatky.⁵⁷ Co z toho plyne? Vlastně nic moc, kromě toho, že nalezení „famílie“ vyžadovalo ještě jeden krůček: přechod od „familier“ k „famille“.

Ale zpět k tomu, jak Freud zkoumá techniku vtipu, jinak řečeno, vtipovou práci, dál v rozvoji svého textu. Narazí přitom na vtip, opět slavný a opět od Heineho, který se vymyká oné metaforické tvorbě náhrad.⁵⁸

56 Jako byl vytěsněný „Signor“ v lapsu.

57 Francouzsko-český slovník uvádí skutečně pro „familier“ významy: důvěrný; dobře známý, běžný; nenucený; domácí, ale žádný přímo „rodinný“. České „familiární“ je patrně převzato z francouzského „familier“ (to zase pochází z latinského „familiaris“) a má v češtině stejný význam, nezahrnující přímo „rodinný“; pomáhá nám nicméně známost slova „famílie“.

58 To bude onen slíbený druhý vzorový vtip.

O Heinovi se vypráví, že se jednoho večera v jistém pařížském salónu setkal a bavil s básníkem F. Souliéem. Mezitím vstoupí do sálu jeden z pařížských finančních králů, jenž je srovnáván s Midasem – a nejen pro peníze.⁵⁹ Brzy je obklopen množstvím lidí, kteří s ním jednají s nejvyšší úctou. „Podívejte se přece,“ říká Soulié Heinovi, „jak se tamhle devatenácté století klaní zlatému teleti.“⁶⁰ Po jednom pohledu na předmět tolikeré úcty Heine téměř oprávněným způsobem odpoví: „Ó, ten je už určitě starší!“ (Fischer 1889, 82–83).

V čem tedy spočívá technika tohoto výborného vtipu? K. Fischer se domnívá, že ve slovní hříčce: „Tak může např. spojení ‚zlaté tele‘ znamenat mamon a rovněž modloslužbu, v prvním případě jsou hlavní věci peníze, ve druhém obraz zvířete; může sloužit také tomu, aby označilo ne právě lichotivě někoho, kdo má velmi mnoho peněz a pramálo rozumu.“ (Ibid.) (stále Freud, SP 6, 43)

Freudovi se Fischerova interpretace oprávněně nezdá. A začne pracovat se svou „redukci“, která, jak už víme, nespočívá na zkrácení tvaru, ale na převedení znění vtipu do nějaké „původní“ podoby. Dostali bychom pro Souliého: „Vidíte přece, jak ti lidé obletují toho hlupáka jenom proto, že je bohatý!“ (Tamtéž, 44), a to přece už není vtipné. A také by při redukci, tj. při nahrazení sousloví „zlaté tele“ jeho rozložením, Heine nemohl odpovědět tak, jak odpovídal. To je však jen přípravná úvaha. Freud si především ihned všimne, že Souliého vtip, ten metaforický, je vtipem pouze částečným a že Heineho odpověď je mnohem vtipnější. „Zlaté tele“ se musí jako předpoklad Heineho vtipu zachovat. Freud pak zkusí redukci Heineho: „Ó, to už není žádné tele, to už je dorostlý vůl!“ (Freud, tamtéž), a cítí, že je to přesto ještě vtip.

Vhled do tohoto nového druhu vtípů však na probíraném případě podle něj znesnadňují „komplikované technické podmínky“ (čímž patrně myslí ono předchozí zhuštění od Souliého), a vydá se proto hledat do jednodušších vtípů, u nichž má intuici stejného ustrojení. Půjde o sérii židovských vtípů, z nichž vybírám jen jeden.

Zchudlý člověk si půjčí od zámožného; ten ho za chvíli vidí v restauraci, jak konzumuje drahou lahůdku. Dobrodinec je pobouřen tímhle rozhazováním „svých“ peněz. „Já Vám nerozumím,“ odpoví nařknutý, „Když nemám žádné peníze, nemůžu si dát lososa s majonézou, mám-li je, nesmím si dát lososa s majonézou. Kdy tedy vlastně mám jíst lososa s majonézou?“ (Tamtéž, 45)⁶¹

Tady už není žádná dvojznačnost výrazu (jako byla u Souliého „zlatého telete“, značícího manon + hlupost). Odpověď chudáka vypadá logicky (ani, ani), ale jde jen o *fasádu*: je to odpověď *nelogická*. Rozhořčený bohatý chudákovi

59 Asi tedy i pro omezenost, odhaduji.

60 Jde samozřejmě o biblickou narážku: zlaté tele je býček Apis ze zlata, kterému se Mojžíšův neposlušný lid klaněl ve svém starém náboženství s egyptskými zvířecími bohy, zatímco on byl na Sinaji u onoho nehmátemelného, jediného, duchovního boha.

61 Věčně živé téma. Mnoho lidí nechce dát almužnu bezdomovci, že by ji stejně jen propil.

vyčítá, že ten ve své situaci nemá právo dávat si lahůdky, ale ten dělá, že mu nerozumí a odpovídá na něco jiného.⁶²

Freud se vrátí ke „zlatému teleti“ a s uspokojením konstatuje shodu v mechanismu: „Soulié upozorňuje Heina na to, že se společnost v devatenáctém století klaní ‚zlatému teleti‘, právě tak, jak to kdysi dělal židovský lid v poušti. K tomu se přibližně hodí takováto Heinova odpověď: ‚Ano, taková je lidská přirozenost, staletí na ní nic nezměnila, nebo jiné vyjádření souhlasu. Heine se ale ve své odpovědi odchýlí od nadhozené myšlenky, vůbec na ni neodpoví, chápe se dvojsmyslu, jehož je věta se ‚zlatým teletem‘ schopná. Aby zvolil postranní cestu, použije jednu komponentu té věty, ‚tele‘, a odpoví tak, jako kdyby důraz řeči Souliého padl na ni: ‚Ó, to není už žádné tele.‘ ... atd.“ (Tamtéž, 46)

Freud to nazývá změnou hlediska, *přesunem* psychického *akcentu*. V Lacanově terminologii jde o metonymii.

Jak tedy tento druhý vzorový vtip interpretuje Lacan? Nakonec ho ani moc rozsáhle nerozebírá, nýbrž se věnuje hlavně dovysvětlení a obhájení svého signifikantového pojetí rozdílu mezi metaforou a metonymií. (Dostává se mu, v kuloárech po ukončení přednášky, projevů neporozumění nebo nesouhlasu.)

Lacan (stále *Séminaire V*) souhlasí s Freudem, že vtip „zlaté tele-vůl“ spočívá v tom, že slovo „tele“ je použito ve dvou různých *metonymických kontextech*. Z onoho spočívajícího na teleti jakožto zlatém objektu *uctívání* se Heineho odpovědi přesuneme na zemědělský, řeznický a až kuchařský a kulinářský *dobytek*: takové mléčné tele je vyhlášená lahůdka. Zde (71) Lacan ještě hovoří o výchozím materiálu u Souliého jako o určité metafoře, ale později (tamtéž, 80) už to ani za metaforu v pravém smyslu nepovažuje, protože jde podle jeho Littrého slovníku o metaforu, která je zaběhlá v jazyce, a tedy jako metafora nepocítovaná. Podle Lacana bývá jako „zlaté tele“ označován pán ve zlaté vyšíváném oděvu a všemi obdivovaný.

To samozřejmě připomíná mnou citovanou „upadlou“ metaforu „moře turistů“ – a v této spojitosti i mou připomínku, jak ji šlo jednoduše aktualizovat, oživit. To potom nastoluje otázku, zda tady Lacan nemohl dál uvažovat nad tím, jestli to není právě Heineho doplnění (o odrostlém teleti), které tuto metaforu oživí: jistěže ano. (To samozřejmě neznamená, že bez takové oživené metafory nemůže fungovat metonymický vtip: viděli jsme u „lososa s majonézou“, že může; ne ale bez druhé možnosti, bez možnosti přesunout akcent věty.) Je přitom docela zajímavé, že si zpočátku tím, co to Soulié vlastně *všechno* řekl, nebyl jist sám Freud, protože zvolal: „Heinovu vtipu tedy zbývá, aby

62 Popsal bych to ještě tak, že chudý bonviván klade právě jako své právo, ba vitální nutnost a samozřejmou danost „lososa s majonézou“: to přece existuje, je to tady, losos s majonézou, a jí se to. A pak už se dojde k jediné možnosti, jak si ho dát: když on peníze má. Bohatý dárcer naopak tuto možnost „lososa s majonézou“ svou výčitkou popře.